

TRIBUNA**MARTÍ DE RIQUER. MÉS DE SETANTA ANYS D'ESTUDIS DE LÍRICA TROBADORESCA****Anna M. Mussons**Institut de Recerca en Cultures Medievals (IRCVM)
Universitat de Barcelona

e-mail: mussons@ub.edu

doi: 10.1344/Svmma2014.4.2

Aquest volum de tardor de la revista SVMMA està dedicat íntegrament a la memòria de Martí de Riquer, catedràtic d'història de les literatures romàniques a la Universitat de Barcelona que va desenvolupar la seva tasca en els àmbits de la filologia catalana, la filologia hispànica i la filologia romànica i va morir el 17 de setembre de 2013.

Inclou cinc articles sobre diferents aspectes temàtics de la literatura romànica medieval o de la història, obra de cinc professors de diferents universitats europees: Carlos Alvar de l'Universit  de Genève, Victoria Cirlot de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, Gérard Gouiran de l'Universit  Paul-Valéry de Montpellier III, M. Luisa Meneghetti de l'Universit  degli Studi di Milano i José Enrique Ruiz Dom nech de la Universitat Aut noma de Barcelona, investigadors de reconegut prestigi que van tenir un contacte ric i continuat amb M. de Riquer. La varietat dels treballs que es publiquen en aquest monogràfic, les universitats de procedència dels seus autors i la solidesa de les seves trajectòries professionals, evidencien l'abast, la vigència, l'interès, l'amplitud i la dimensió transversal que els estudis de filologia rom nica tenen encara avui en les universitats d'arreu del món. Ens ha semblat que aquesta era la millor manera de retre homenatge a qui va dedicar la seva vida a l'estudi i a la docència de la literatura rom nica de l'edat mitjana i ens ha deixat un valuos ssim llegat d'obres magnífiques, de les quals en som beneficiaris tots els medievalistes.

Per la seva magnitud i extensió,  s difícil presentar en poques pàgines la ingent obra de M. de Riquer i posar en relleu la importància que les seves publicacions han tingut per al coneixement de la literatura rom nica medieval a la segona meitat del segle XX, sobretot en tres dels seus grans gèneres: l' pica francesa, la lírica trobadoresca occitana i la narrativa artúrica. Tanmateix, aquesta mirada al conjunt de la seva trajectòria rom nica   obligada, inevitable i indispensable per a comprendre la gran aportació de M. de Riquer al coneixement de les cultures medievals des de la perspectiva literària. No hem d'oblidar que el seu mètode, essencialment positivista, el va conduir sempre a treballar en documents d'arxiu, a la cerca de les fonts i de les circumstàncies històriques de la vida dels autors, un mètode que va rebre de Milà i Fontanals i que es va mantenir

quasi invariable fins el tercer quart del segle passat i que va donar com a resultat el descobriment, la identificació i la publicació de nombroses obres, dels manuscrits, dels seus autors i dels seus contextos literaris i socials.

Seguint l'ordre cronològic dels treballs que M. de Riquer va publicar en aquesta matèria, observem que la seva relació amb la literatura romànica medieval s'inicià amb l'estudi de la lírica occitana, quan ell tot just vintenejava i anava a la Biblioteca de Catalunya a treballar en l'obra trobadoresca amb l'objectiu d'adquirir la base que necessitava per a comprendre i explicar la lírica catalana medieval.¹ Resultat d'aquella activitat van ser els estudis i les edicions de trobadors que va publicar aquells anys, essent la primera una traducció de l'obra de Bernart de Ventadorn de 1940,² quan encara no era professor. És a partir del curs 1942-43 quan, ja vinculat com a docent a la Universitat de Barcelona, el seu interès pels trobadors va anar creixent a mesura que creixia el dels seus alumnes i es feia evident la poca bibliografia de què es disposava en aquells moments. L'any 1944 va escriure un estudi sobre les albes provençals,³ un dels gèneres de la poesia amorosa trobadoresca poc estudiat fins aleshores i, un any després, va començar a publicar una sèrie d'estudis sobre l'obra de Cerverí de Girona⁴ que, en una primera tongada, es van estendre al llarg de 1946⁵ i van culminar el 1947, any en què va publicar l'edició de l'obra completa del trobador.⁶ Per a Martí de Riquer, tal i com ell ho va explicar, aquest va ser el primer treball de certa importància que va emprendre en el camp de la literatura occitana i no va ser fàcil, atès que es tenia constància d'un Guillem de Cervera i d'un Cerverí de Girona i M. de Riquer sostenia la hipòtesi que es tractava de la mateixa persona, però en aquells moments no tenia cap document que ho testimoniés. Els seus estudis sobre el trobador van continuar⁷ i l'atzar

¹ Les informacions publicades en aquest article procedeixen de les converses amb Martí de Riquer que Cristina Gatell i Glòria Soler van mantenir amb el professor per a l'edició de la seva biografia. GATELL, Cristina, SOLER, Glòria, 2008. *Martí de Riquer. Viure la literatura*, Barcelona, La Magrana. També dels meus records dels anys viscuts en el departament de Filologia Romànica de la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona, primer com alumna seva i després com a companya i col·lega fins la seva jubilació l'any 1984.

Per a la cita de les obres de M. de Riquer he utilitzat els inventaris recopilats per VELA, Leonor, 1984. "Bibliografia de Martí de Riquer", *Patio de Letras/La rosa als llavis, Especial Martí de Riquer*, 7: 24-38 i a VELA, Leonor, 1991. "Bibliografia de Martín de Riquer". *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona, Quaderns Crema, 4: 733-764.

El primer treball de Leonor Vela llista la producció general de M. de Riquer fins l'any 1984 i el segon arriba fins 1990. En el present article he inclòs les publicacions de M. de Riquer sobre lírica trobadoresca occitana fins 2013 i les reedicions i traduccions d'algunes obres que s'están fent actualment.

² BERNATZ, 1940. *Bernatz de Ventadorn, Poesías*. M. de Riquer (Trad.), Barcelona, (Poesía en la mano, 11) Yunque.

³ RIQUER, Martín de, 1994. *Las albas provençales. Introducción, textos y versión castellana*, Barcelona, Entregas de Poesía.

⁴ RIQUER, Martín de, 1945. "Treinta composiciones del trovador Cerverí de Girona", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. XVIII: 59-157 i RIQUER, Martín de, 1945. "Adición a *Treinta composiciones del trovador Cerverí de Girona*", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. XVIII, 1945: 261-264.

⁵ RIQUER, Martín de, 1946. *El trovador Cerverí de Girona. Texto, traducción y comentario de veinte de sus poesías*. Barcelona, Universidad de Barcelona, i RIQUER, Martín de, 1946. "Aspectos de la lírica de Cerverí de Girona", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*. I: 45-47.

⁶ RIQUER, Martín de, *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*. Texto, traducción y comentarios. Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1947.

⁷ RIQUER, Martín de, 1950. "La personalidad del trovador Cerverí", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII: 91-107 i RIQUER, Martín de, 1952. "Para la cronología del trovador Cerverí", *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, Madrid, C.S.I.C., III: 361-412.

va voler que la identificació dels dos trobadors pogués ser ratificada quan l'any 1959 el professor David Romano, col·lega de M. de Riquer a la Universitat de Barcelona, va trobar un document a l'Arxiu de la Corona d'Aragó que li va permetre confirmar la seva hipòtesi⁸ i publicar una nova sèrie d'estudis afirmant obertament la identitat única,⁹ convenciment que ja no va abandonar mai.¹⁰ Malgrat tot, la seva tesi no va ser reconeguda per tots els estudiosos del moment i la controvèrsia va durar molts anys, sobretot amb el professor Joan Coromines, que no va acceptar la identificació dels dos trobadors.¹¹

A més dels estudis sobre Cerverí de Girona, M. de Riquer va publicar en aquells anys altres treballs sobre lírica trobadoresca. Alguns de caire divulgatiu,¹² altres dirigits a estudiar les relacions amb els reis de la Corona d'Aragó¹³ o els gèneres de la lírica occitana¹⁴ i també algún estudi més especialitzat d'identificació de dames i trobadors, com l'article sobre els versos 25 i 26 de la composició *Aronmeta de ton chant m'azir*, d'atribució dubtosa per part d'alguns estudiosos però que ell va intentar demostrar que era obra del trobador Guillem de Berguedà.¹⁵ Amb aquest article, entrava en joc un altre dels trobadors que M. de Riquer va convertir en objecte recurrent de les seves investigacions. Va publicar inicialment, tal i com va fer amb Cerverí, una sèrie de monografies sobre aspectes diversos de l'obra de Guillem de Berguedà. En aquest cas, degut a les característiques personals d'un trobador que es va dedicar a blasmar els seus enemics sense cap mirament i amb els insults més ferotges, li criden l'atenció els sirventesos: contra el bisbe d'Urgell,¹⁶ contra nobles del seu entorn,¹⁷ composicions que mostren les lluites feudals que van enfrontar el senyor de Berga i el de Cardona i que no sempre van acabar bé. A més dels

⁸ Ho explica ell mateix a GATELL, SOLER, 2008:407

⁹ RIQUER, Martín de, 1959. "La cançó de les lletres del trovatore Guilhem de Cervera detto Cerverí", *VIII Congresso di Studi Romanzi*. Firenze, Sansoni, II: 339-346 i RIQUER, Martín de, 1959-1960. "Guilhem de Cervera, llamado también Cerverí de Girona", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVIII: 257-263.

¹⁰ RIQUER, Martí de, 1989. "Guillem de Cervera és Cerverí de Girona. *Revista de Catalunya*, març : 127-138.

¹¹ COROMINAS, Joan, 1988. *Cerverí de Girona. Lírica*, Barcelona, Curial.

¹² RIQUER, Martín de, 1948. *Resumen de literatura provenzal trobadoresca*, Barcelona, Seix Barral.

¹³ RIQUER, Martín de, 1950. "El trovador Guiraut del Luc y sus poesías contra Alfonso II de Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII: 209-248 i RIQUER, Martín de, 1959. "La littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, II: 177-201.

¹⁴ RIQUER, Martín de, 1950. "Alba trobadoresca de autor catalán". *Revista de Filología Española*, XXXIV: 151-165 i RIQUER, Martín de, 1951-1952. "El *escondit* provenzal y su pervivencia en la lírica romànica", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIV: 201-224.

¹⁵ RIQUER, Martín de, 1949. "En torno a *Aronmeta de ton chantar m'azir*", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXII: 199-228.

¹⁶ RIQUER, Martín de, 1952. "Las poesías de Guilhem de Berguedán contra el obispo de Urgel", *Studi Medievali*, XVIII: 272-291.

¹⁷ RIQUER, Martín de, 1953. "las poesías de Guilhem de Berguedán contra Pere de Berga". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. XXV: 247-271, RIQUER, Martín de, 1953. "El trovador Guilhem de Berguedán y las luchas feudales de su tiempo", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXIX: 7-60 i RIQUER, Martín de, 1955. "Las poesías de Guilhem de Berguedán contra Pons de Mataplana", *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 71: 1-32.

sirventesos, s'interessa, també, per la vida del trobador¹⁸ i acaba culminant les seves recerques amb una magnífica edició del trobador uns anys després.¹⁹ Aquesta primera edició presenta alguna peculiaritat: en ser publicada per l'Abadia de Poblet, M. de Riquer va considerar que la traducció dels textos havia de passar del castellà al llatí cada vegada que es trobés amb insults grollers i paraules malsonants, com que el trobador era qui era, el canvi de llengua es va fer força sovint. D'aquella primera edició a la darrera de 1996,²⁰ amb traducció al català, la situació ha canviat molt, la traducció és explícita i l'obra es considera definitiva.

Fora d'aquests dos trobadors catalans que van reclamar molta de l'atenció investigadora de M. de Riquer, el 1972 encara va publicar un estudi sobre Huguet de Mataplana,²¹ trobador que segurament va anar coneixent mentre treballava en l'edició de Guillem de Berguedà atès que era nebot de Ponç de Mataplana, un dels personatges més denigrats pel trobador i a qui va dedicar un dels seus millors *planhs* amb mostres de gran penediment per tot el que, falsament, havia dit contra ell.

També de Guillem de Berguedà i de la seva activitat poètica tan denunciària i bel·licosa, en va sorgir un marcat interès pel sirventès com a gènere de propaganda política, per això, un any més tard, va publicar un estudi sobre el significat polític dels sirventesos.²²

Editar trobadors és una de les tasques que M. de Riquer va realitzar al llarg de tota la seva vida. En els seus darrers anys d'activitat investigadora, ja jubilat de la Universitat de Barcelona, va emprendre l'edició d'un altre trobador: Arnaut Daniel.²³ És la última de les edicions de l'obra completa d'un trobador que ens ha llegat i, una vegada més, la reedició feta deu anys després, és un senyal inequívoc que la literatura trobadoresca segueix gaudint d'un gran interès.²⁴

També dels darrers anys són un parell de llibres dedicats a les *Vidas* dels trobadors²⁵ i un altre, més general, fet amb la seva filla, Isabel de Riquer.²⁶

¹⁸ RIQUER, Martín de, 1957. "L'ancienne *Vida* provençale du troubadour Guilhem de Berguedan", *Ier Congrès International de langue et littérature du Midi de la France*, Avignon: 56-67, RIQUER, Martín de, 1957. "El testamento del trovador Guilhem de Berguedán", *Mélanges de linguistique et de littérature romanes à la mémoire d'Itsván Frank*. Saar, Universität des Saarlandes: 573-583 i RIQUER, Martín de, 1970. "Guillem de Berguedà, trovador y señor feudal del siglo XII", *Príncipe de Viana*, XXXI: 281-284.

¹⁹ RIQUER, Martín de, 1971. *Guillem de Berguedà. Estudio histórico, literario y lingüístico. Edición crítica, traducción, notas y glosario*, Espluga de Francolí, (Scriptorium Populeti, 5-6), Abadia de Poblet, I i II.

²⁰ RIQUER, Martín de, 1996. *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà*, Barcelona, Quaderns Crema.

²¹ RIQUER, Martín de, 1972. "El trobador Huguet de Mataplana", *Studia Hispanica in honorem R. Lapesa*, Madrid, Gredos, I: 455-494.

²² RIQUER, Martín de, 1973. "Il significato politico del sirventés provençale", *Concetto, storia, miti e immagini del Medio Evo*, Venezia, Fondazione Cini: 287-309. Traducció castellana a RIQUER, Martín de, 1973. "El sentido político del sirventés provençal", *Miscellanea Barcinonensis*, XII: 7-27.

²³ RIQUER, Martín de, 1994. *Arnaud Daniel. Poesías*, Barcelona, Quaderns Crema.

²⁴ RIQUER, Martín de, 2004. *Arnaud Daniel. Poesías*, Barcelona, Acantilado.

²⁵ RIQUER, Martín de, 1995. *Vidas y retratos de trovadores. Textos y miniaturas del siglo XII*, Barcelona, Círculo de Lectores, i RIQUER, Martín de, 2004. *Vidas y amores de los trovadores y sus damas*, Barcelona, Acantilado.

²⁶ RIQUER, Martín de, RIQUER, Isabel de, 2002. *La poesía de los trovadores*, Madrid, (Biblioteca de Literatura Universal) Espasa Calpe.

Una de les línies de treball més recurrents de Martí de Riquer al llarg de la seva trajectòria va ser la de les antologies de trobadors. La primera la va publicar l'any 1948.²⁷ Era una obra amb finalitat pedagògica que va ser revisada per Jordi Rubió i que anava destinada als estudiants dels seus cursos i justificada per la manca de recursos bibliogràfics que es patia en aquells anys. La intenció de M. de Riquer era fer una gran antologia en dos o tres volums, per això, darrera el títol d'aquesta obra hi figura un I, indicatiu d'una seqüència que no es va produir en aquells moments. Anys després, amb la mateixa finalitat de posar els textos a l'abast dels estudiants i facilitar-ne la seva anàlisi i traducció, cosa a la qual anava destinada la major part del temps de les seves classes, va publicar una segona antologia en tres volums, en els que es repartien els textos dels tres grans gèneres de la literatura romànica: èpica, lírica i narrativa²⁸ i, sis anys més tard, amb la col·laboració de Francesc Noy, que era professor encarregat de curs en la càtedra de M. de Riquer en aquell temps, un nou recull que comprenia també els tres gèneres.²⁹ L'objectiu continuava essent sempre el mateix:³⁰ disposar de textos per als estudiants i, per això, l'antologia era gratuïta per als alumnes matriculats a l'assignatura.

La constant preocupació de Martí de Riquer per posar a l'abast dels estudiants i del públic en general els textos trobadorescos el va conduir al plantejament d'una gran obra en la que pogués explicar el context històric del trobador, citar les principals edicions, transcriure i traduir gran part de les seves composicions i anotar a peu de pàgina tot el que facilités la comprensió del text. Així va néixer *Los trovadores, historia literaria y textos*.³¹ El projecte era antic, el mateix M. de Riquer ho va explicar en una carta dirigida a Dámaso Alonso el dilluns de Pasqua de 1974:..” Estoy acabando una refundición de un viejo libro mío que se ha convertido en una historia literaria a base de textos (más de 380 poesías editadas, traducidas, anotadas y comentadas)...”³² Segurament, el “viejo libro” era aquella primera antologia de 1948 que es va quedar en un sol volum, tal vegada perquè Martí de Riquer, en aquells anys, havia iniciat també altres obres de gran envergadura sobre l'èpica francesa i estava immers en la publicació de *Los cantares de gesta franceses*,³³ un altre dels seus grans temes de recerca i una obra que manté encara avui la seva vigència.

²⁷ RIQUER, Martín de, 1948. *La lírica de los trovadores, antología comentada. Poetas del siglo XII*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, I.

²⁸ RIQUER, Martín de, 1950-1952. *Antología de textos literarios románicos medievales: I, Cantares de gesta; II, Poesía lírica; III, Materia de Bretaña*. Barcelona, Universidad de Barcelona.

²⁹ RIQUER, Martín de, NOY, Francisco, 1958. *Antología de textos literarios románicos medievales*. Barcelona, Universidad de Barcelona.

³⁰ “Esta Antología no tiene más finalidad que la de dotar a los alumnos de la Sección de Filología Románica de la Facultad de Filosofía y Letras de Barcelona de una serie de textos que les permitan familiarizarse con la lengua de los escritores románicos medievales y, sobre todo, leer directamente sus obras...” Pròleg de RIQUER, Martín de, NOY, Francisco, 1958.

³¹ RIQUER, Martín de, 1975. *Los trovadores, historia literaria y textos*, Barcelona, Planeta, I, II i III.

³² Carta de Martí de Riquer a Dámaso Alonso publicada a GATELL, SOLER, 2008:409

³³ RIQUER, Martín de, 1952. *Los cantares de gesta franceses. Sus problemas, su relación con España*, Madrid, Gredos. Traducció francesa a CLUZEL, 1957. *Les chansons de geste françaises*, París, Nizet, i reimpressió de 1968. Traducció al castellà RIQUER, M. de, 2009. *Los cantares de gesta franceses*, Madrid, Gredos.

Los trovadores: historia literaria y textos és l'antologia més completa que s'ha fet sobre els trobadors occitans. Són 1749 pàgines, 122 trobadors de qui s'explica la vida, el context històric, les relacions amb les dames o amb altres personatges, reis, nobles i trobadors. En molts casos se'n publica la *Vida* provençal i sempre se citen les edicions disponibles fins el 1974, juntament amb les referències bibliogràfiques dels principals estudis sobre el trobador i la seva obra. El conjunt són 371 textos de gèneres diversos, transcrits en llengua original i amb traducció castellana i notes explicatives a peu de pàgina que faciliten la lectura. Les anotacions són tan completes i contenen tanta informació contextual, històrica i bibliogràfica que, posades totes seguides i llegint només el seu contingut, tindriem un gran coneixement sobre la lírica trobadoresca occitana i tot el món que l'envolta.

Tot aquest conjunt està encapçalat per 93 pàgines d'una magnífica introducció que conté tot el que cal saber sobre l'ofici dels trobadors, dels joglars, dels gèneres, de la versificació, dels tractats poètics i gramaticals, dels cançoners, de la transmissió oral i escrita, de la recepció, de la vida cortesana... La informació que es troba en el text d'aquesta introducció i les notes que l'acompanyen és tan extensa que se'n podria fer un volum independent, la seva lectura és obligada per a qui vulgui entrar en el món de la lírica trobadoresca occitana.

Indiscutiblement, *Los trovadores* és una de les obres més conegudes de M. de Riquer i probablement la que més l'ha projectat en l'ampli món de la literatura i la cultura medieval fora de l'ambient universitari. La importància de l'obra es pot mesurar per les successives reedicions que n'han anat sortint, la primera el 1983,³⁴ la segona, en un sol volum, el 2011³⁵ i per l'acceptació que ha tingut en altres països: en aquests moments es disposa del primer volum d'una traducció francesa³⁶ i d'una versió italiana de la introducció amb actualització bibliogràfica.³⁷

Totes les publicacions que hem comentat en aquest article són una mostra de la gran tasca que Martí de Riquer va realitzar com a professor i investigador de la lírica trobadoresca durant més de setanta anys. La seva aportació al coneixement de la literatura medieval s'estén, a més, a altres temes com l'èpica francesa, el *roman*, la literatura catalana i castellana, l'heràldica, l'armament i la cavalleria. Les seves obres continuen essent de consulta indispensable per a tots els estudiosos interessats en la literatura romànica de l'edat mitjana.

³⁴ RIQUER, Martín de, 1983. *Los trovadores, historia literaria y textos*, Barcelona, Ariel, I, II i III.

³⁵ RIQUER, Martín de, 2011. *Los trovadores, historia literaria y textos*, Barcelona, Ariel.

³⁶ RIQUER, Martín de, 2013. *Les troubadours. Histoire littéraire et textes*, Lyon, Cahiers de Carrefour Ventadour, I amb prefaci de Peire Bec.

³⁷ RIQUER, Martín de, 2010. *Leggere i trovatori*. M. Bonafin (ed.), EUM, Università di Macerata.